

УДК [94:378.4.011.3-057.4] (477)''19/20'' М. Кравець (092/093.3)

**ПРОФЕСОР МИКОЛА КРАВЕЦЬ – ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА
ВЕЛИКОЇ І ДОБРОЇ ЛЮДИНИ****Богдан ЯКИМОВИЧ**Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: b.yakymovych@gmail.com

На одній з незабутніх зустрічей в нього вдома при вул. Конопніцької у Львові славної пам'яті професор Микола Колесса, якому було вже поважно більше за 90 років, на моє запитання, як йому живеться, відповів:

– Нічого, але дуже скучно – нема жодного мого товариша, всі повмирали.

Мені сьогодні принаймні на третину століття менше, ніж було тоді Миколі Філаретовичу, але скільки моїх друзів молодости чи вже й зрілого віку відійшли у засвіти! А найбільше серед них формальних і неформальних (вживаю цей термін в якнайкращому розумінні) вчителів, до котрих поправу, хоч зустрічалися з ним в житті всього кілька разів, належить відомий історик, професор, людина непростої долі, як, зрештою, кожен видатний український інтелігент в підрадянському (точніше, при московсько-большевицькому) режимі Микола Миколайович Кравець.

Коли пишеш спогад про людину, з якою ти зустрічався, шанував, завжди згадуєш, коли ти з нею познайомився вперше. Про проф. М. Кравця я почув у страшому 1972 році, коли знавсіній В. Маланчук, тоді вже секретар ЦК компартії України, прикриваючись своїм безпосереднім керівником В. Щербицьким та відомим теоретиком “єдиного радянського народу” російським шовіністом і нацистом М. Сусловим, правою рукою недолугого Л. Брежнева, влаштували у Львові широкомасштабну розправу з українською інтелігенцією. Серед звільнених з роботи був і завідувач кафедри історії УРСР (так тоді мусила називатися кафедра, ніби до УРСР й не було України!) Львівського державного університету імені Івана Франка проф. М. Кравець, який змушений був просто втікати з “націоналістичного” Львова – спочатку до Чернівців, а далі, не закріпивши місця в Чернівецькому університеті, що був також під мікроскопом большевицьких ідеологів, до Вінниці, де добрі люди взяли його на працю професором місцевого педагогічного інституту.

Думаю, що звільнення з Львівського університету виглядало тоді так: М. Кравця покликав до себе його земляк з Холмщини (випускник Холмської гімназії 1933 року) тодішній ректор Микола Максимович, колишній червоний партизан і чоловік відомої діячки комуністичної партії Західної України та пізніше червоної партизанки Марії Кіх, до речі, яких я пізнав особисто трохи пізніше від цих подій, та запропонував написати заяву на звільнення.

Мушу сказати й про них кілька слів. Обоє, хоч і були переконаними комуністами (а може, це було лише від смертельного страху, бо вже дуже добре знали, хто такий самозваний “батько народів” і яку систему він очолює), не цуралися говорити українською мовою, як це робив тоді ректор Львівської політехніки, син відомого галицького комуняка Олександра Гаврилюка, Михайло, який так і ніколи не захистив докторської дисертації і був “яловим” професором. Марія Кіх завжди виступала українською мовою, а її чоловік, ректор Університету, був все-таки не найгіршим фахівцем своєї справи – в 1941 році з відзнакою закінчив Львівську політехніку, після війни навчався в аспірантурі, захистив кандидатську (1949) та докторську (1969) дисертації, останню, правда, вже ставши в 1963 році ректором Університету і яким пробув аж до смерти в 1981 році.

Але М. Максимович змушений був бути виконавцем волі всесильного КГБ: очевидно, він покликав професора М. Кравця до себе і в ультимативній формі заставив написати його заяву про звільнення з роботи за власним бажанням. Це був єдиний, мабуть, вихід: чекісти, які за доносами псевдовченого історика В. Осечинського, причепившись невідомо за які “гріхи”, врешті б домоглися звільнити Професора по якійсь статті Трудового (чи Кримінального) кодексів СРСР, що далі дуже б ускладнило його подальше працевлаштування. Але подальше життя в Галицькій столиці вже було, очевидно, неможливе – він не міг працювати ні в Університеті, ні в рідному для нього академічному Інституті суспільних наук, де розпочав свою працю далекого 1952 року. Трохи дивним було це звільнення: масові гоніння і звільнення з роботи багатьох викладачів і студентів Університету сталися роком пізніше. Може, М. Максимович знав про “звільнювальний кагебешний список” і порекомендував професорові звільнитися раніше, може про цю сторінку його біографії хтось знає вірогідніше, але такою є моя гіпотеза про тодішні події...

Вінниця була набагато безпечнішим місцем для проскрибованих науковців: пригадую ті часи, там звучала повсюдно російська мова, хоч з фантастичним, яскраво вираженим українським акцентом. Влада постійно вбивала в голову вчорашнім україномовним селянам те, що українська мова непрестижна і неперспективна, а “городські” мають розмовляти “на общепонятном”. Усе ж, Вінниця була таки містом українським, там професор зміг отримати житло в типовій квартирі за збігом обставин – при вул. М. Гоголя, а власне на вулиці з такою ж назвою він мав мешкання і у Львові – недалеко від центру, зміг облаштувати своє життя, навіть отримати за містом шматок землі для городу-дачі, про що скажу нижче.

Деся в 1983 році доля звела мене з тодішнім завідувачем відділу культури Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, доктором історичних наук Ярославом Дмитровичем Ісаєвичем. Невдовзі він запропонував мені зайнятися наукою під його керівництвом і визначив тему “Видавнича діяльність Івана Франка”, а многогранна постать Великого Каменяра стала предметом моїх

зацікавленень на все моє життя. Я, тоді працюючи науково майже в підпільному режимі (заступав посаду начальника Житлово-експлуатаційного об'єднання Ленінського (тепер – Галицького) району м. Львова, а начальству це аж ніяк не подобалося) розпочав працювати над дисертаційною працею про Франка як видавця. Зрозуміло, опрацьовуючи масив франкознавчих студій, я ознайомився з єдиною й до нашого часу монографією Миколи Кравця “Іван Франко – історик України” (Львів, 1971). Мій щирий студентський друг Анатолій Босенко, який після закінчення Львівської політехніки опинився в Черкасах, дізнавшись, що я почав серйозно займатись франкознавством, десь роздобув списану з Черкаської обласної бібліотеки імені Маяковського без титульного аркуша цю монографію М. Кравця, надіслав мені її до Львова. Вже пізніше, в часи мого директорування в Науковій бібліотеці Львівського університету я відксерив титульний аркуш, а оправив мені книжку мій львівський товариш, інтролігатор Степан Ковалишин. І якщо безпосередньо до моїх студій ця прекрасна на свій час (деякі налаштовані критично молоді науковці, які не мають найменшого поняття про суловщину і маланчукізм можуть мені заперечувати) особливого стосунку не мала, я її прочитав і високо оцінив. Отже, Микола Миколайович для мене став чи не класиком на терені франкознавства.

Весною 1986 року я врешті розв'язався зі своєю начальницькою посадою (в об'єднанні, яким керував, працювало понад півтори тисячі осіб!) і, на подив усім своїм знайомим, став працювати старшим інженером Інституту суспільних наук АН УРСР, не керуючи жодною особою. Але тут “сачкувати” не довелось – за ухвалою Генеральної конференції ЮНЕСКО у вересні того ж року у Львові, на базі Інституту та Львівського університету мав відбутися Міжнародний симпозиум “Іван Франко і світова культура”, Я. Ісаєвича згідно з постановою Президії АН УРСР призначили вченим секретарем форуму, а я за розпорядженням директора Інституту Михайла Брика став заступником вченого секретаря¹.

Розпочавши працю в Інституті, очевидно, я познайомився з усіма людьми, багато з яких добре знали і пам'ятали Миколу Кравця. А це – й мій безпосередній керівник Ярослав Ісаєвич, і тодішній заступник директора Інституту, людина великої душі і доброти Феодосій Стеблій, а також Петро Максимук, Василь Горинь, Іван Патер та ін. Вони, люди тоді старшого від мене покоління, часто згадували про колишніх працівників, завжди з повагою і говорили про Професора, який так любив Львів, Університет, однак змушений був втікати з нього, як вони висловлювалися, в “еміграцію за Збруч”.

¹ Про це детальніше див.: Богдан Якимович, *In memoriam: дві великі втрати України. Світлій пам'яті Ярослава Дашкевича та Ярослава Ісаєвича*. Богдан Якимович, *Україна та українці: події далекі і близькі. Вибрані праці* (Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка; Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України та ін., 2014), 334–340.

Позаяк мої інститутські колеги – це цвіт гуманітарної інтелігенції України, я розумів, що саме таким є і Микола Миколайович. І коли я врешті, після п'ятирічної перерви (був революціонером, ламав Радянський Союз, працював в поті чола на розбудову незалежності України) таки закінчив свою кандидатську дисертацію на тему “Видавнича діяльність Івана Франка (друга половина 70-х – 80-ті роки XIX ст.)”, а мій керівник Я. Ісаєвич запропонував на першого опонента проф. М. Кравця, я був гордий: зустрінемося і познайомимося з живим світилом франкознавчої науки. Водночас я, як молодий науковець, добре пам'ятаю дістав, як кажуть галичани, велику “трему”. Другим опонентом призначили кандидата історичних наук, тоді доцента Львівського університету, по практичній роботі – вченого-журналіста Йосипа Лося, якого я добре знав і був впевнений, що він не шукатиме в моїй дисертації якихось надуманих недоліків. А проф. М. Кравець, якого я ніколи не бачив у вічі? Думаю, такий страх чи сумніви переживає кожна людина, яка стає на наукову стежу.

Кожен офіційний опонент – це для дисертанта “священна корова”, яка потребує особливого до неї ставлення. Отже, треба їхати до Вінниці, зустрітися з професором, передати йому особисто дисертацію для рецензування. Про те, щоб передавати йому текст дисертації заочно навіть не йшлося. Взяв його телефон, зателефонував до Вінниці, домовився, що приїду і привезу йому дисертацію у домовлений час. Був початок листопада 1994 року. Я поїхав потягом до Вінниці, практично міста не бачив, приїхав до його помешкання при вул. Гоголя, 3. Професор зустрів мене дуже привітно, вгостив кавою, решти не пам'ятаю, бо дуже переживав, а перед захистом, як це знає кожен, хто був у моїй шкурі, часу взагалі нема. Домовилися, що він напише офіційний відгук, надішле його на адресу тоді вже Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича і я з ним зможу ознайомитися та підготуватися до захисту. Невдовзі перед моїм захистом в Інституті розпочала діяльність Спеціалізована вчена рада із захисту докторських дисертацій, яку очолив директор, тоді вже дійсний член Національної академії наук проф. Я. Ісаєвич, керівник моєї дисертаційної роботи.

Звичайно, Микола Миколайович свого слова дотримав і за кілька днів перед захистом його офіційний відгук я отримав. Прочитавши, не йняв віри: відгук офіційного опонента не мав жодного зауваження. Я не повірив собі. Читав кілька разів, але це було правдою. Я навіть трішки загордився, але й справді: моя дисертація була справді фаховою, містила масу нового матеріалу, який ніколи ніхто до мене не студіював, а мій керівник, Ярослав Дмитрович, був на той час таки справжнім керівником – і вимагав, і давав цінні поради, оскільки, попри запис в докторському дипломі “Спеціальність – історія СРСР”, був одним з найкращих в тодішньому СРСР книгознавцем і що розумів кожен, хто читав його праці.

Отже, захист відбувся 22 листопада 1994 р. в історичному залі колишнього Наукового товариства імені Шевченка при вул. Винниченка (колись Чарнецького, а за большевиків – Радянська), 24. Попри мої природні переживання, він був

блискучий. Банкет проводили у залі Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника при вул. Лисенка. Офіційний опонент і у відгуку, і на вечері наголошував, на необхідності опублікувати мою студію, що я пізніше зробив². Ввечері я відвіз М. Кравця на вечірній потяг до Вінниці. Між нами двома навечно встановилася симпатія один до одного, дружба між поважним і ще достатньо молодим науковцем.

Професор уже від часу проголошення незалежності України розпочав писати документально-історичні оповідання про трагедію його малої батьківщини – Холмщини, під час Другої світової війни та в післявоєнний період. Багато чого він пам'ятав дитиною і юнаком. Як відомо, після війни ці споконвічні українські території Сталін віддав Польщі за її комуністичний вибір. Розпочалася страшна трагедія переселення, етноцид українського народу, чому противилося українське підпілля та підрозділи Української Повстанської Армії. До середини 90-х років минулого століття Професор написав вже багатенько цих невігданих з життя історій, формував їх в томи і видавав під псевдонімом Микола Кравченко. На той час ми вже заприятелювали, а я разом з краєзнавцем Володимиром Никифоруком видавали як співредактори в Городенці на Івано-Франківщині літературно-краєзнавчий і мистецький альманах “Ямгорів”. Оскільки серед численної групи переселенців на Покутті було багато холмщаків, я попросив Миколу Миколайовича дати рукопис одного оповідання мені для публікації в альманасі. Він радо погодився. У числі 7–8 я опублікував його оповідання “Мучениця”³. Думаю, ця рідкісна публікація пригодиться для біографів Професора. До речі, готуючи цей спогад, я перечитав оповідання “Мучениця” і може аж тепер до кінця усвідомив: ці твори Професор писав кров'ю серця, в них – трагедія України і її народу, написана пером очевидця. Він мусив про це написати, бо це був його обов'язок. А ще й художня вартість оповідань М. Кравця-Кравченка непересічна.

Занурившись в огром франкознавства, я добре розумів: Іван Франко жив після верхньої межі моєї кандидатської студії ще 26 років. Очевидно, тому треба було продовжувати. Але чи міг я лише сидіти і кувати науку? Маса різних громадських справ, перші великі складнощі з фінансуванням академічної науки: не виплачували заробітної платні по три і більше місяців. Влаштувався за сумісництвом працювати доцентом Львівський державний інститут фізичної культури на кафедрі українознавства, а наприкінці 1998 р. тодішній ректор Франкового університету Іван Вакарчук запропонував мені посаду директора Наукової бібліотеки, яка за цінністю фондів (я не перебільшую) є десь на третьому місці після Національної ім. В. Вернадського та Львівської ім. В. Стефаника. Отримав складний колектив понад 200 осіб, масу проблем, які

² Книжка побачила світ до 140-річчя від дня народження І. Франка і мала назву: Богдан Якимович, *Книга, просвіта, нація. Видавнича діяльність Івана Франка в 70–80-тих роках XIX ст.*, (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996), 307.

³ Михайло Кравченко, “Мучениця”, *Ямгорів*, No. 7–8, (1994–1995): 21–28.

залишилися ще від радянських часів. А тут невпинно наближалось 150-річчя від дня народження І. Франка. Попри величезну придільність (ставши директором, розпочав у Бібліотеці бурхливу видавничу діяльність, яку ректор І. Вакарчук тоді підтримував), я все ж плекав надію дослідити всю видавничу діяльність І. Франка впродовж усього його життя.

А тут ще й Вища атестаційна комісія України чимраз жорсткіше підходила до захисту докторських дисертацій, що назагал в більшості було позитивним. Десь на початку 2006 р. я зрозумів, що мушу піти хоч на три місяці в творчу відпустку для завершення монографії “Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти”, яку готував до Франкового ювілею і котра мала відбити усю видавничу діяльність Каменяра впродовж усього його життя. На щастя, таку можливість від ректора Університету я отримав. І ще – я дуже хотів в майбутньому захищати докторську дисертацію зі спеціальності “книгознавство” – прецінь, учень найбільшого українського книгознавця Я. Ісаєвича. А таку спеціальність можна було здобути лише в Києві після захисту на Спеціалізованій вченій раді Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Зрозуміло, що солідна наукова монографія має мати трьох фахових рецензентів. Без всякого сумніву я вирішив, що першим з них буде Микола Миколайович.

Десь в травні 2006 р. рукопис монографії був готовий. Я зателефонував Професорові і переслав його поштою на рецензування, а заодно домовився приїхати до нього за якийсь час і забрати рецензію.

На початку червня ми з дружиною Оксаною сіли в тодішнє наше невеличке авто – українську “Славути”, і поїхали до Вінниці на зустріч з Професором. Його славна дружина, берегиня родини відчинила двері і запросила нас до квартири. Панство Кравців якраз приїхало з дачі, привезли розкішні полуниці, які в Галичині називають трускавками, почали нас частувати. Далі Професор ознайомив мене з текстом рецензії, яку слід було засвідчити печаткою Вінницького університету.

Ми з Професором пішли засвідчувати його підпис на рецензії, а наші дружини залишилися в них вдома поговорити. Повернувшись з Університету, ми щиро подякували господарям за гостину, я, очевидно, за рецензію, за незначні зауваження і ми поїхали через Кам’янець-Подільський, Хотин на Чернівці, щоб забрати другу рецензію в професора Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича Олександра Добржанського. Погода була чудова, і хоч ми з дружиною на Поділлі та Буковині були не вперше, запам’яталася на все життя – чудовою погодою, гарними враженнями і, особливо, добротою і гостинністю Панства Кравців.

Монографія⁴ побачила світло денне якраз до ювілею І. Франка, отримала гарні відгуки, а 2008 року я захистив докторську дисертацію в Києві, хоч за

⁴ Богдан Якимович, *Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти*, (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України, 2006), 691.

рекомендацією Ради захищав рукопис, а не друковану працю. Тішуся, що моїй монографії є часточка душі великого вченого і шляхетної людини, яким був професор М. Кравець, а я, волею долі, став якоюсь мірою і його учнем. Копії обох рецензій Професора – на кандидатську дисертацію та монографію – зберігаються у моєму особистому архіві.

Так склалося в житті, що від 2006 р. нам зустрітися не довелося. Але ми не раз згадували його, коли я приходив до Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Він таки зумів за свої кошти опублікувати понад десяток томів своєї літературно-історичної прози, регулярно надсилав їх до інститутської бібліотеки і ця грань його діяльності ще чекає на свого дослідника. Але цей дослідник має бути не лише літературознавцем, а фаховим істориком. Інакше він ніяк не зможе оцінити ні якість, ні інтенції незабутнього Професора.

Ми якось за повсякденними турботами забуваємо, яке маємо щастя жити у вільній, незалежній Україні, не приховувати своїх думок, не кривлячи совістю оцінювати доробок своїх сучасників і вчителів. В академічних колах відновлено давню європейську традицію випускати наукові збірники на честь наших діячів науки і культури до їхніх ювілеїв, друкувати спогади про них. За підрадянської епохи дозволялося писати хіба короткі некрологи, та й то причесані під комуністичні догми. Це право дала нам незалежність. Збірник спогадів, присвячений славній пам'яті Професора Миколи Миколайовича Кравця – краплина до історії нашого народу. І я впевнений, що ми зуміємо зберегти нашу державу, виграти Вітчизняну війну, яку нам нав'язав наш споконвічний ворог – імперська Москва, збудувати демократичну і багату Україну, про яку мріяли, задля якої працювали старші покоління українців.

References

- Bohdan Yakymovych, *In memoriam: dvi velyki vtraty Ukrainy. Svitlii pamiati Yaroslava Dashkevycha ta Yaroslava Isaievycha*. Bohdan Yakymovych, *Ukraina ta ukraintsi: podii daleki i blyzki. Vybrani pratsi*, (Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. Ivana Franka; Instytut ukrainoznavstva im. Ivana Krypyakevycha NAN Ukrainy ta in., 2014), 334–340.
- Bohdan Yakymovych, *Ivan Franko – vydavets: Knyhoznavchi ta dzhereloznavchi aspekty*, (Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Naukova biblioteka, Instytut ukrainoznavstva imeni Ivana Krypyakevycha NAN Ukrainy, 2006), 691.
- Bohdan Yakymovych, *Knyha, prosvita, natsiia. Vydavnycha diialnist Ivana Franka v 70–80-tykh rr. XIX st.*, (Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy, 1996), 307.
- Mykhaylo Kravchenko, "Muchenytisia", *Yamhoriv*, No. 7–8, (1994–1995): 21–28.